

Moğol Adının Kökeni¹

Étienne de la Vaissière²

Çeviren:

Hilal Okul

İstanbul/Türkiye

e-mail: hilalokul98@hotmail.com

orcid: 0000-0002-9973-2900

Öz

Bu kısa not, Hotan'ın beşinci yüzyıl düşmanları listesindeki bir hapax legomenonun Moğolca konuşan Ruranlara alternatif ve daha eski bir isim olarak Moğolların adının beş yüz yıl öncesinden verilmiş olabileceğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Moğol, Hotan, Ruran (Cücen), etimoloji, endonym, exonym

Atrf

Citation

Vaissière, Étienne de la (2022). Moğol Adının Kökeni. (Çev. Hilal Okul) *Babür*, 1: 179-183

Başvuru

Submitted

02.05.2022

Kabul

Accepted

05.06.2022

Yayın Tarihi

Publication Date

12.06.2022

¹ de la Vaissière, É. (2021). The Origin of the Name 'Mongol', *International Journal of Eurasian Linguistics*, 3(2), 266-271. doi: <https://doi.org/10.1163/25898833-00320005>

Makale sahibinde izin alınmıştır. Çeviride başlıklar korunmuştur. Çeviri metnin içerisindeki tüm italik yazımlar metnin orijinaline aittir. Metnin daha iyi anlaşılması için makalenin kendisinde olmayan ve çevirmen tarafından açıklanması gerekli görülen bölümler dipnotta ç.n vurgusuyla paylaşılmıştır. Buna ek olarak ayrı bir kaynakça oluşturulmamış, yazarın kaynakçası derginin yazım kurallarına uyarlanmaksızın metnin sonuna eklenmiştir.

² etienne.de-la-vaissiere@ehess.fr

1. Giriş

Göçebe grupların ad koyma şekilleri çok çeşitlidir. Gruba özgü kendilerince belirlenen özellikler atfedilen, güçlü bireylerin (Türk), bazı coğrafi isimlerin, çöl isimlerinin (Çöl), siyasi grupların, Dokuz Oğuzların, gerçek veya mitolojik kurucuların (Tuyuhun, Ashinas) adları olabilirler. Genellikle isimlerin anlamları hakkında fikrimiz yoktur. Bozkır tarihindeki büyük topluluklardan en ünlüsü olan Moğollar için bu özelliklerle geçerlidir. Moğol adı için bir köken önermeye çalışacağım ancak bu öneri doğal olarak bir kesinlik içermeyecektir.

Igor de Rachewiltz 1997 tarihli makalesinde bu konudaki son durumu şöyle özetler:

Önceki yüzyılda geçen bir olaya atıfta bulunan 10. yüzyıl ortalarındaki bir Çin kaynağında Moğol kabilesinin ismi ilk kez ortaya çıkmıştır. Çin çeviriyazısı *meng-wu* 蒙兀 (*mung-nguat) özgün *Mongγut* veya *Mongγul* isimlerini temsil eder. *Mongγul* isminin etimolojisi ile ilgili olarak *yul* bir klanı, kabileyi veya insanları ifade eden bir sonek olabilir. Eğer öyleyse elimizde asıl kök *mong* ve hala akıl erdiremediğimiz anlamı kalıyor.

Ardından şunu not düşerek devam eder: Batı kaynaklarında, anlaşılması kolay bazı metinler geniz harflerini kullanmaksızın Moğol adını fonetik işaretlerle yazar.

Aslında ne Türkler ne Persler ne de Moğollar ile yakın ilişki içerisinde bulunanlar, Moğol adını *n* harfi ile yazıya geçirmemişlerdir. Türkler onlara *Moğol*, *Mongγol* ve *Mongγal*'a karşılık gelen *Moyul* ve *Moyal* (Çağatay'da *Moyul*) adlarını vermişlerdir. Sonrasında Persler, Moğolları *Moyöl/Muyül* ve *Moyâl/ Muyâl* olarak adlandırmışlardır. Bu sözcüklerdeki sesli harflerin değişimi kolaylıkla açıklanabilir ancak *n* sesine ne oldu? ³

Bu analizin ötesine geçmek için tam anlamıyla farklı bir veri kümesine geçiş yapmamız gerekiyor.

2. Hotan Kaynakları

Zambasta'nın Kitabı, 5. yüzyılda veya 6. yüzyılın başlarında Hotan'da yazılmış bir Budist derleme eseridir, (Maggi 2009:354). Hotan edebiyatının ilk ve en uzun övgü metinlerinden birisidir.

Bu eserin 15.9. kısmında vahanın istilacıları olan Hotan düşmanlarının bir listesini verilir: “Hotan topraklarına zarar veren Mamkuya, Kızıl Yüzler, Hunlar, Çinliler, Sumpalar vardır.” (māmkuya rro ĩndā heinā khoca u huna ciṃgga supīya kye nā hvatāna-kşīru bajottāndā).

Bu liste oldukça açıktır ve düşmanların çoğunun isimleri burada belirtilmiştir. Onlar başlıca yabancı düşmanlardır. *Cimggalar* vahayı sürekli işgal eden Çinlilerdir. *Supīya*, Tibet platosundan gelen ve aşağı kısımlardaki vahalara saldıran, Niya ve Hotan kaynaklarında genellikle düşman veya tutsak olarak adlandırılan göçebelere aittir. Bu metinde *Huna* veya *Xiongnu*, kuzeybatı Çin'de bulunan Tarim Nehri Havzası'na birkaç dönem hâkim olan veya 5.yüzyılın sonlarında Hotan'ı

³ Igor de Rachewiltz burada bu iki ögeyi açıklıyor: Uygurcada *muṃγul* bazı bilimsel metinlerde ‘aptal’ anlamına gelirdi. Öyle ki yazmanlar bu eşeslilikten kaçınmak için genizsil harfler kullanmaksızın biraz farklı bir çeviriyazı oluşturmak zorunda kahlardı. Bu açıklama, doğal olarak ikna edici değil. Uygurların yazılı idari belgeleri Batlıların Moğol grupları ve Moğol imparatorluğu hakkında bilgi sahibi olmasının tek yolu değildi. Farsça konuşan tüccarlar, 12. yüzyılda doğu bozkırlarında Uygurlarla aynı şekilde geziniyorlardı ve Pers saray adamları Moğol sarayında önemli bir gruptu. Pers kaynaklarının İmparatorluğun adı için Uygur Türkçesinden yazılı bir biçim almaları için kesinlikle hiçbir neden yoktur.

işgal eden Eftalit Hunlarıdır. *Kızıl Yüzler* Tuyuhun'dur⁴ ve genelde düşünüldüğü gibi Tibetli değildirlere. 8. yüzyılda Tuyuhun-Tibet aristokrasinin cenaze törenlerini temsil eden boyalı tabutlar Dulan'a yakın bir yerde bulunmuştur. Bu tabutlar, Kuzeydoğu Çin'de arkeolojik kazılarla 6. yüzyıl başlarında ortaya çıkarılan Siyenpi tabutlarına çok benzerdir. Her ikisinde de yüzler kızıl boyanmıştır. (Tong & Wertmann 2010). Bu, Tibet Platosundaki Tuyuhun'dan alınan, sonrasında Tibet geleneklerine dahil edilen bir Siyenpi geleneğidir. Tuyuhunlar Siyenpi kökenlidir ve 312'de kendi adlarını taşıyan lider Tuyuhun'un önderliğinde Çinghay bölgesine gelmişlerdir. Zizhi Tongjian'a göre (445.17. 3913) 445'te Bei Wei saldırılarıyla Çinghay'dan kovulan lider Muliyan, Hotan'ı fethetmiş ve Hotan nüfusunun büyük çoğunluğunu öldürmüştür. *Kızıl Yüzler*, yakın zamanda Hotan'a saldıran Tuyuhunlardır. Ancak ilk ad olan *Māmkuya* için şu ana kadar bir saptama söz konusu değildir.

Diğer adlara benzer şekilde, *Prophecy of the Li country*'e göre 6.yüzyılın ortalarında o ana kadar bahsi geçmeyen Türklerden önce işgalleri son derece yıkıcı olup vahaya saldıran hatta orayı fetheden ve Hotan'ın mevcut büyük düşmanları olan asil insanlara atıfta bulunmalıdır. *Māmkuya*'yı tanımlamak için çok fazla seçenek yok: Güney Taklamakan yoluyla bağlantısı kesilen, kuzeyden ve güneyden Çöl ve Tibet platosuyla korunan Hotan, bu kadar fazla düşman tarafından saldırıya uğrayamazdı. Doğrusu, Çin metinleri 445 yılındaki Tuhuyun saldırısının dışında 468'de Ruran'da gerçekleşen yalnızca bir büyük saldırıdan bahseder. Bu Hotan büyükelçisinin alelacele ve sebepsizce Çin mahkemesine gönderildiği büyük bir olaydır (Zizhi Tongjian 470.19. 4155). Söz konusu saldırıya bu listede değinilmelidir. Mamkuyalar, Ruranlar olabilirler mi? Kronolojik eşleşme tarihsel açıdan mantıklı olurdu. Ancak Ruran 柔然 (EMC juw rian), Ruanruan, Ruirui veya Ruru ve *Māmkuya* adı arasında hiçbir fonetik ilişki söz konusu değildir ve bu adları birbirine benzer biçimde transkripte edemezler. Bu konuda tek kaynağımız olan Çin kaynaklarına göre Ruranlar, bu adı kendilerine bizzat vermişlerdir. Bu adlandırma yalnızca Ruranların kurucusu olan Muguli'nin hükümdarlığında benimsendiğinden bu ad onların ne tek ne de ilk adlarıdır.

3. Mugülü

Kilit nokta, *Māmkuya*'nın gerçek telaffuzundadır: *Monguya* olarak telaffuz edilir: Bailey'nin (1953: 536) belirttiği gibi "Türkçe ad *Tonga ttāmga*, *Tonguz ttāmguysi* olarak yazılır ve *Māmkuya*'yı yazarken muhtemelen Hotan düşmanları Mongu'nun ismindeki *-ong-* için *-ām-* kullanır. Bailey daha sonra bu kuramını reddetti. *Zambasta*'nın kitabının *-ām-*'ı *-ong-* olarak yazabilmesi Hotanca için fazla erken olurdu.⁵ Ancak Profesör Maggi, 7 ve 8. yüzyıl çeviriyazılarının ve bu yüzyılda kullanılan yazım kurallarının tam anlamıyla bu döneme ait olduğu konusunda bilgilendirdi.⁶

⁴ Henan ve Azha olarak da bilinen Tuyuhun, modern Qinghai, Çin'de Qilian Dağları ve yukarı Sarı Nehir vadisinde göçebe halklar tarafından kurulmuş bir hanedan krallığıydı. ç.n.

⁵ Bailey'e (1967: 277) atıfta bulunan 11–10–2020 tarihli şu e-postada Prof. D. Maue'ye en içten teşekkürlerimi sunarım: Bu bir kişinin adı mı yoksa bir lakap mı? Hotan bölgesinin modern bir semtinin adı *Mākuya*, ayrıca Kuya, tuhaf bir şekilde eski kelimeye benziyor (M. A. Stein, Ancient Khotan 131 ve devamı). Burada Moğolların adıyla bağlantılı Monku adının bir biçimini görmek için spekülatif bir öneri desteklenmemiştir. Yabancı *-on-* için *-ām-* eski Hotancada geçerli değildir. [=Zambasta'nın Kitabı]. Bailey'nin önerisi kabul edilemez: *Māmkuya*, Hotan'ın yerel bir bölgesi değil, en büyük düşmanı olmalıdır.

⁶ 11–18–2020 ve 11–30–2020 tarihli iki e-postayla Prof. Mauro Maggi'ye en içten teşekkürlerimi sunarım. Arka ses /s:/ için (ā) yazımı, 10. yüzyılın son dönem Hotancası Dunhang belgeleri ile sınırlı değildir. Örneğin, *rrūmdā* "kral" için (*rrāmdā*). 7 ila 8. yüzyıla ait belgelerde görülür. Emmerick, *Zambasta Kitabı*'nın esas el yazmasında Geç dönem Hotanca yazımlarına zaten dikkat çekmişti. Bu, Eski Hotanca orijinal Emmerick (1987: 36) nüshasının aslına uygun bir kopyası değildir. Ayrıca, bu 7-8. yüzyıl ile metnin 5. yüzyıla ait korunmuş tek nüshası arasında karşılaştırma yapılarak da gösterilmiştir.

Ama eğer Monguyalar, tarihsel açıdan olağan bulunacağı *gibi* Ruranlar ise o zaman adın açıklaması nettir: Akla hemen *Mugulü* 木骨閩 gelir. Sonra EMC’de *mawk kwat liə* olarak telaffuz edilir.⁷ Bu eşleşme Çince geniz sesi ve özellikle Hotancada / l sesi eksik olduğundan kesinlikle doğrudur diyemeyiz. El yazısı aktarımı da dahil olmak üzere çeşitli şekillerde açıklanabilen uyumsuzlukların miktarı, özellikle bir hapax legomenon için tarihsel doğrulukla giderilmekten daha fazlasıdır.

Gördüğümüz gibi bir göçebe grubunu kurucusuyla adlandırmak, bozkırda adlandırmanın en iyi yollarından biridir ve burada anılması gereken Ruranlar, 5. yüzyılda büyük bir Hotan düşmanıdır. Böyle bakıldığında **Monguya* ve **Mogulya* arasındaki farklar kabul edilebilir gibi durmaktadır.

Burada ileri sürdüğüm şey 1) Ruranların kurucusunun ismi Moğolların adlarından biri olarak kaldı. 2) Bazı kesimlerce “Moğolya’nın insanları” olarak biliniyorlardı. 3) 5. yüzyıl Hotan kaynaklarında işlendiği gibi aynı ismin genizsel şekli de olabilirdi. O halde bu da, Mongol/Mogol ikilisinin kökenlerinin bu olabileceğine dair ilginç bir olasılığı gündeme getiriyor. Ruranların son çırpınışı ile Mengwu’dan ilk bahsediliş arasında neredeyse üç yüzyıllık bir boşluk vardır. Mengwu dağılık Şivey 室韋 konfederasyonundan bir gruptur. Bununla beraber Şiveylerin esasen 6. yüzyılın ortalarında Türklerin kazandığı bir zaferden sonra Doğu’ya gelen Ruranların kalıntıları olduğu bilinmektedir.⁸

Sonuç

Daha önce Moğol adının kökeninin *Mugulü* olabileceği, Moğol bilgin G. Sükhbaatar tarafından ileri sürülmüştür. Ancak bu teorisini yalnızca isimlerin fonolojik benzerliğine dayandırmıştır. Ayrıca bununla birlikte Moğolların diğer adının Tatarların *Datan* 大檀 adından gelen III. Ruran kağanının ismi olabileceğini ve Ruran takma adının Moğol klan Nirun’un kökeni olabileceğini ileri sürmüştür.⁹ Moğol ismi, grubun kurucusuna kadar uzanan bir isimle Ruranlardan Şiveylere ve sonrasında Moğollara kadar aynı sürecin başka bir örneği olurdu. Halbuki G. Sükhbaatar Hotanca ismin farkında değildi. Biz de Hotanca vasıtasıyla onun doğru noktada olduğunu görebiliriz. Bir başka makalemde, *Hüis Tolgoy* yazıtının dilinin büyük ihtimalle Ruranların resmi dili olduğunu gösterdim (Vovin 2018; La Vaissière 2018). *Hüis Tolgoy Yazıtı*’nın dili, Moğol dili olabilir. Bu gruplar arasında dil devamlılığının yanı sıra uzun süreli bir ad devamlılığı da olmuş olabilir.

Kaynakça

Bailey, Harold. 1953. *Ariaca. Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 15 (3). 530–540.

Bailey, Harold. 1967. *Khotanese Texts VI: Prolexis to the Book of Zambasta*. Cambridge: University Press.

de Rachewitz, Igor. 1997. The name of the Mongols in Asia and Europe: a reappraisal. In Marie-Dominique Even et al. (eds.). *Actes de la 37e P.I.A.C., Conférence internationale permanente des études altaïques: Chantilly, 20–24 juin 1994, Etudes mongoles et sibériennes* 27. 199–210.

Emmerick, Ronald. 1987. The Transition from Old to Late Khotanese. In Philippe Gignoux (ed). *Transition Periods in Iranian History: Actes Du Symposium de FribourgEn-Brisgau (22–24 Mai 1985)*. Leuven: Peeters. 33–42.

⁷ Weishu 103.2289. See also Golden (2013: 55–56).

⁸ Rouran’ın doğuya kaçışından Bizans kaynaklarında da bahsedilmektedir (2015: 96).

⁹ Bana bu kaynağı gösterdiği için P. Rykin’e en içten teşekkürlerimi sunarım, *Сүхбаатар* (1971: 64–5) (non vidi).

Golden, Peter. 2013. Some notes on the Avar and Rouran. In Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon (eds). *The steppe lands and the world beyond them. Studies in honor of Victor Spinei on his 70th birthday*. Iași: Editura Universitatii Alexandru Ioan Cuza. 43–66.

la Vaissière, Étienne de. 2015. Theophylact's Turkish Exkurs revisited. In Véronique Schiltz (ed). *De Samarcande à Istanbul: étapes orientales. Hommages à Pierre Chuvin – II*. Paris: CNRS Editions. 91–102.

la Vaissière, Étienne de. 2018. *The historical context to the Khüis Tolgoi inscription*. *Journal Asiatique* 2018 (2). 153–157.

Maggi, Mauro. 2004. The Manuscript T III S 16: Its Importance for the History of Khotanese Literature. In Desmond Durkin-Meisterernst et al. (eds). *Turfan Revisited: The First Century of Research into the Arts and Cultures of the Silk Road*. Berlin: Reimer. 184a–90.

Maggi, Mauro. 2009. Khotanese Literature. In Ronald E. Emmerick, Maria Macuch (eds). *The Literature of Pre-Islamic Iran. Companion Volume I to History of Persian Literature*. New York: I.B. Tauris. 348–357.

Сүхбаатар, Г. 1971. Сяньби нарын угсаа гарал, соёл, аж ахуй, нийгмийн байгуулал. Ulaanbaatar.

Tong Tao, and Patrick Wertmann. 2010. The Coffin Paintings of the Tubo Period from the Northern Tibetan Plateau. In Mayke Wagner and Wang Wei (eds). *Bridging Eurasia*. Mainz: Philipp von Zabern. 187–213. Vovin, Alexander. 2018. An interpretation of the Khüis Tolgoi Inscription. *Journal Asiatique* 2018 (2). 141–151.

Vovin, Alexander. 2018. An interpretation of the Khüis Tolgoi Inscription. *Journal Asiatique* 2018 (2). 141–151.